

ПЕРШИЙ МІНІСТР КУЛЬТВ (ІСПОВІДАНЬ) ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ І. Л. ЛИПА: ОГЛЯД ДЕРЖАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СПРАВІ АВТОКЕФАЛІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

THE FIRST MINISTER OF WORSHIP (RELIGION) OF THE DIRECTORY OF THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC I. L. LYPA: REVIEW OF STATE ACTIVITY IN THE CASE OF AUTOCERHALY OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивітлити майже непомітну, поряд із О. Лотоцьким та І. Огієнком, державну особу, яка зробила відчутний внесок у справу утвердження автокефалії Української Православної Церкви – Івана Липи, окреслити специфіку церковно-державних відносин у буремні роки українського відродження початку ХХ ст., за архівними джерелами об'єктивно оцінити діяльність керівників органів влади в церковних питаннях.

Мета дослідження – на основі документальних джерел розкрити позицію українського державного діяча Івана Липи у справі автокефалії Православної Церкви в Україні на початку ХХ ст.

Хронологічні межі дослідження, 4 січня –14 червня 1919 р., зумов-

У статті розглянуто діяльність видатного громадського й державного діяча національно-визвольної боротьби українського народу 1917–1921 рр. Івана Львовича Липи (1865–1923) та його вплив на релігійне життя в Україні в цей періоду. Проаналізовано проблему відносин між Українською Православною Церквою та Українською державою під час правління Директорії Української Народної Республіки на чолі з Головним Отаманом Симоном Петлюрою. У період протистояння захисників української державності військовій агресії більшовицької та білогвардійської Росії постало питання державної та церковної незалежності від Москви. На основі архівних

* Кандидат наук з богослів'я, настоятель парафії Ікони Божої Матері «Утамуї моя печалі» в м. Києві.

** PhD in Theology, senior priest of the parish of Mother of Jesus icon «Utamuj Moya Pechali» in Kyiv.

лені тим, що саме в цей період Іван Липа працював на посаді міністра культів (ісповідань) Директорії УНР.

Аналіз останніх досліджень. Заторкнутій проблематиці приділяли увагу світські та церковні дослідники: Б. Андрусин [Андрусин Б., 1997], І. Власовський [Власовський І., 1998], О. Ігнатуша [Ігнатуша О., 1993], С. Литвин [Литвин С., 2000], В. Ульяновський [Ульяновський В., 1997], прот. В. Ципін [В. Ципін], а також В. Ар'єв та прот. М. Йосифчук [Ар'єв В., Йосифчук М., прот., 2016 і Йосифчук М., свящ., 2001].

Важливими для дослідження стали особисті спогади сучасників тогочасних подій – самого Івана Липи [Липа І., 1927] та Ісака Мазеши [Мазепа І., 1950–1951].

Найбільшу цінність становлять архівні справи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, зокрема Фонд 1072 (1918–1922), що відображають специфіку складних взаємин між українською владою та проросійським єпископатом Православної Церкви.

Постановою Директорії УНР від 29 грудня 1918 р. у складі Ради Народних Міністрів УНР створено Міністерство Ісповідань [ЦДАВО-ВУ, ф. 1065, оп. 1, спр. 3, арк. 27 зв.], яке 11 січня 1919 р. було перейменоване на Міністерство Культів [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 67, арк. 173]. Міністром новоутвореного міністерства ще 26 грудня 1918 р. призначено І. Липу [ЦДАВО-ВУ, ф. 1429, оп. 2, спр. 2, арк. 2], однак до виконання своїх обов'язків він приступив

та документальних джерел зроблено спробу об'єктивно висвітлити складні й драматичні події минулого, показати роль міністра культів Директорії Івана Липи у діалозі між керівництвом Української Народної Республіки та проросійського єпископату в Україні.

Ключові слова: *І. Липа, автокефалія, УПЦ, Синод, УНР, Директорія, Рада Народних Міністрів, Міністерство культів (ісповідань).*

The article focuses on the activity of the outstanding public and state figure of the national liberation struggle of the Ukrainian people in 1917–1921 Ivan Lvovich Lypa (1865–1923) and its influence on the religious life in Ukraine during this period. The article presents an analysis of the problems of relations between the Ukrainian Orthodox Church and the Ukrainian state in Ukraine during the reign of the Directory of the Ukrainian National Republic headed by Chief Ataman Simon Petliura. In this difficult period of confrontation between the defenders of Ukrainian state from military aggression from bolshevik and white guard Russia, there were attempts to resolve issues of state and church independence from Moscow. On the basis of archival and documentary sources, an attempt was made to cover the complex and dramatic events of the past objectively as well as to show the participation of the Minister of Worship (Religion) of the Directory Ivan Lypa in solving state-church problematic

щойно 4 січня 1919 р. [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 15, арк. 63].

Іван Львович Липа з 1917 р. був українським комісаром Одеси, де жив і працював лікарем близько 17 років. Тут він брав активну участь в українському національно-визвольному русі [Липа І, 1927, с. 95]; із 1919 р. належав до Української партії соціалістів-самостійників (УПСС) і навіть був обраний членом ЦК цієї партії. Як відомо, один із членів Директорії УНР – П. Андрієвський, теж належав до УПСС [Жуковський А, Субтельний О., 1992, с. 85]. Тому, можливо, саме завдяки ініціативі П. Андрієвського І. Липу було призначено міністром культів [Ар'єв В., Йосифчук М., 2016, с. 808–821].

relations between the leadership of the Ukrainian National Republic and the pro-Russian episcopate in Ukraine.

Key words: *I. Lypa, autocephaly, UOC, Synod, UNR, Directory, Council of People's Ministers, Ministry of Worship (Religion).*

Про своє призначення І. Липа дізнався з газетних публікацій, перебуваючи на той час в Одесі. Ще на початку грудня це місто захопив французький десант, який надав владу проросійським чорносотенним силам. Тому залишатись в Одесі для І. Липи було небезпечно. Уже 3 січня 1919 р. він прибув до Києва, де отримав державне посвідчення про своє призначення міністром культів.

Наступного дня, 4 січня 1919 р., І. Липа офіційно приступив до виконання своїх обов'язків. Завдяки чітко налагодженій праці співробітників міністерства, діяльність якого набула державного масштабу, І. Липа швидко зорієнтувався у своїх обов'язках [Липа І, 1927, с. 98]. Основну частину чиновників Міністерства Культів, як і інших міністерств РНМ УНР, становили колишні службовці гетьманських державних органів. Залучення старих фахівців до державного управління в УНР, на думку Б. Андрусишина, мало негативні наслідки й виявилось слабким місцем в управлінських справах Директорії, оскільки до здійснення державної влади не залучались нові люди – найкращі представники селянства, робітництва, інтелігенції [Андрусишин, 1997, с. 29].

Беручи до уваги факт залишення на службі в УНР чиновників гетьманського уряду, 14 січня 1919 р. Директорія прийняла постанову про негайне звільнення таких осіб із служби. Проте лише 20 січня І. Липа видав розпорядження по Міністерству Культів про звільнення урядовців, призначених у часи Гетьманщини [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 67, арк. 169]. Однак заміна чиновників відбувалася повільно; керівництво міністерства змінили, а склад апарату залишився без змін досить тривалий час.

На час приходу І. Липи Міністерство Культів складалось із чотирьох департаментів: Загальних справ, Православної Церкви, Інослав'я та Іновір'я і Духовної освіти [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 3, спр. 11, арк. 124]. Окрім того, у складі міністерства працював Учений Комітет, який займався перекладом на українську мову Біблії [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 84, арк. 80] та «Життя святих» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 84, арк. 81]. При цьому Комітеті існувала також Законовчительная Комісія [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 84, арк. 135, 145], яка працювала над перекладом українською мовою Закону Божого.

Незважаючи на таку чітко зосереджену перекладацьку працю органів Міністерства Культів, 17 січня 1919 р. голова «Церковної Комісії» при Українському Національному Союзі свящ. Ю. Жевченко звернувся з проханням до І. Липи виділити 20 тис. крб. на видання для громадських молінь перекладів молебня й панахиди, а також брошур для популяризації в церковному середовищі національно-демократичних ідей [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 3, спр. 11, арк. 167].

Ще з часів Гетьманату у структурі міністерства діяли періодичні інформаційні видання: журнал «Віра та держава» [Постанова, 1919, с. 22] і газета «Слово». Останню постановою РНМ УНР від 9 січня 1919 р. разом з усіма коштами та редакційним майном передано Православному Кирило-Мефодіївському Братству [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 16, арк. 76].

За штатом персональний склад Міністерства Культів мав налічувати 188 осіб, на утримання яких упродовж року передбачалося витратити 1 244 900 крб. Однак, як свідчать архівні матеріали, штатні посади міністерства на той час не були повністю заповнені. Так, напередодні переїзду Уряду УНР із Києва службовців Міністерства Культів налічувалося близько 160 осіб, проте лише 30 з них були евакуйовані [Липа І., 1927, с. 99]. Це свідчить про гостру нестачу підготовлених кваліфікованих церковних і громадських фахівців для державної праці в Міністерстві Культів.

Незважаючи на вказані вище недоліки праця з налагодження внутрішнього життя міністерства тривала. Ще 10 січня 1919 р. І. Липа видав наказ про прийоми відвідувачів у службових справах [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 15, арк. 64], і щодня керівники департаментів та відділів доповідали міністрові про стан справ. До міністерства неодноразово звертались із проханням про призначення священників на парафії [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 24, арк. 21]. У свою чергу, міністр культів звертався

до керівників Київської та Волинської єпархій про задоволення прохань парафіян щодо призначення їм священників за умови відсутності «канонічних перешкод» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 24, арк. 22, 33].

На адресу міністра культів надходили також скарги православних громадян України на церковно- і священнослужителів і на єпархіальну владу [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 112, арк. 1]. І. Липа намагався дипломатично поладити суперечки між ворогуючими сторонами і в листуванні з єпархіальними органами просив задовільняти справедливі прохання парафіян. Це зміцнювало авторитет міністерства серед народу, допомагало формувати у людей розуміння тих завдань, які стояли перед Українською державою й Церквою [Андрусішин, 1997, с. 34].

Не менш важливим було, те що міністр І. Липа втілював послідовну політику, спрямовану на українізацію всього відомства, що відповідало наміру Директорії будувати державу на міцній національній основі – українізації усього державного апарату [ЦДАВО-ВУ, ф. 1429, оп. 2, спр. 2, арк. 2].

18 січня 1919 р. було видано наказ міністра освіти І. Огієнка про українізацію державних установ, діловодство яких повинно було вестись лише українською мовою. Таке саме розпорядження 25 січня 1919 р. видав міністр культів І. Липа рішуче вимагав, щоб не тільки підрозділи міністерства, але і єпархіальні органи та духовенство у своїх офіційних зносинах користувались українською мовою. Усе церковне діловодство, особливо метрикація, а також друк єпархіальних видань теж повинні були здійснюватись українською мовою [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 93, арк. 1].

Міністерство Культів відзначилось і в проведенні іншої державної акції –проголошення 22 січня 1919 р. об'єднання УНР і ЗУНР в єдину, соборну Українську Державу. Напередодні цієї події І. Липа повідомив єп. Назарія Блінова, керівника Київської єпархії, про те, що «завтрашнє свято оголошення про приєднання Галичини до УНР мусить бути і з церковного боку обставлене найурочистіше, аби всі присутні у Києві єпископи взяли участь в урочистому молебні» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 20, арк. 4]. Крім того, міністр звернувся до благочинних церков м. Києва з проханням, щоб підлегле їм духовенство взяло участь в урочистостях [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 20, арк. 5]. В усіх церквах м. Києва о 9-ій годині, згідно з наказом І. Липи, мали початись богослужіння, по закінченні яких церковні процесії з усіх церков повинні були прийти на Софіїв-

ську площу. Після молебня, з першої до третьої години в усіх церквах мав здійснюватись святковий благовіст [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 17, арк.2].

Найбільші урочистості, як і планувалось, відбулись 22 січня 1919 р. на Софіївській площі. У Софіївському соборі того ж дня було здійснено урочисте богослужіння, після чого велична процесія на чолі з архієп. Агапітом Вишневським вирушила під урочистий передзвін на площу. Тут у присутності членів Директорії, за винятком В. Винниченка [Власовський І, т. 4, ч. 1, с. 68], уряду УНР та представників ЗУНР архієп. Агапіт разом із духовенством відслужили подячний молебен, а потім тут проголошено Акт злуки УНР і ЗУНР [Нагаєвський І., 1993, с. 272].

Проте, незважаючи на широкий діапазон державницької діяльності І. Липи, пріоритетним аспектом його роботи була справа автокефалії Української Православної Церкви, яку проголошено державним актом 1 січня 1919 р. [Закон, 1919, с. 3]. Саме він підписав Закон про автокефалію [Липа І., 1927, с. 98], оскільки О. Лотоцький був лише тимчасовим комісаром, тобто виконувачем обов'язків міністра ісповідань і, відповідно, не мав права підписувати такі важливі державні документи [Йосифчук М., 2001, с. 62–67].

11 січня 1919 р. міністр культів І. Липа розіслав повідомлення усім православним єпископам в Україні, щоб вони дали розпорядження по єпархіях – припинити на богослужіннях «прилюдне поминання та оголошення Московського патріарха Тихона, митрополита Антонія та архієпископа Євлогія» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 16, арк. 41]. На той час на території УНР існувало десять православних єпархій [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 55, арк. 2].

Того ж дня, 11 січня 1919 р., із канцелярії Голови РНМ УНР до І. Липи надійшло прохання, щоб усі справи, які не стосуються Міністерства Культів і та інших міністерств, відсилалися до канцелярії Голови РНМ, а не до міністерства закордонних справ. Причину такого «прохання» можна пояснити тим, що ще 8 січня 1919 р. І. Липа безпосередньо і особисто звернувся до міністра закордонних справ УНР із пропозицією інформувати українські посольства, акредитовані в сусідніх державах, про політику Директорії у справі автокефалії Української Церкви [ЦДАВО-ВУ, ф. 3696, оп. 1, спр. 59, арк. 30–30 зв.].

13 січня 1919 р. до Міністерства Культів від губерніяльних комендантів Київщини надійшло повідомлення про припинення поминань по церквах імені митр. Антонія Храповицького [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 21, арк. 15 зв.].

У зв'язку зі звільненням від керування Київською єпархією митр. Антонія та єп. Никодима Міністерство Культів звернулося до Директорії з проханням указати, кого з вікарних єпископів призначити керівником цієї єпархії, щоб знати, з ким входити в зносини у відповідних церковних справах [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 21, арк. 22].

Проукраїнське духовенство просило висвятити в єпископи і призначити керівником Київської єпархії одного із засновників українського церковного руху серед військового духовенства свящ. Ю. Жевченка. Кандидатура останнього була не випадковою, оскільки відомо, що він був головою Церковної Комісії Українського Національного Союзу [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 3, спр. 11, арк. 167], який обрав членів Директорії [Жуковський А, Субтельний О., 1992, с. 85].

У січні 1919 р., після Всеукраїнського Церковного Собору в Києві залишились єпископи Никодим Кротков Чигиринський, Назарій Блінов Черкаський, Василій Богдашевський Канівський, Димитрій Вербицький Уманський, Діонісій Валединський Крем'янецький, Варлаам Ряшенцев Гомельський і Аполлінарій Кошевой Рильський утворили Контору Собору Єпископів [Стародуб А., 1998, с. 204]. Тому міністр культів І. Липа звернувся до цього тимчасового церковного органу з проханням висвятити свящ. Ю. Жевченка в єпископи. Однак 12 січня 1919 р. Контора відхилила прохання міністра, мотивуючи це тим, що лише єпископи можуть обирати кандидатуру нового члена ієрархії. Управління Київською єпархією було доручено третьому вікарію, єпископові Черкаському Назарію Блінову, що значно порушило плани українських сил у проведенні автокефалії [Йосифчук М., 2001, с. 85].

Проте ця істотна поразка не вплинула на діяльність міністра І. Липи, який вирішив наповнити закон про автокефалію реальним змістом. 16 січня 1919 р. він видав наказ про створення при Міністерстві Культів тимчасової комісії для складання проекту «Статуту Автокефальної Української Церкви». Головою комісії було призначено товариша міністра культів К. К. Мироневича, членами — директора Департаменту Православної Церкви В. Г. Рафальського, юрисконсультанта міністерства В. В. Радзімовського, прот. І. Кречетовича, свящ. А. Гриневича. Комісія мала право залучати до свого складу осіб, які могли допомогти в роботі, що їй потрібно було закінчити до 20 січня 1919 р. [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 16, арк. 49]. У стислі строки цей проект було розроблено. Статут УАПЦ конкретизував

принцип організації церковного устрою на Україні та його взаємини з державною владою. Залишаючи за собою державний нагляд за релігійними установами, влада мала здійснювати свій намір через Міністерство Ісповідань та його уповноважених по єпархіях. Однак при цьому декларувалися всі необхідні організаційні засади для самостійного управління церковним життям в Україні та опрацювання національної самобутності [Ігнатуша О., 1993, с. 72].

Утілюючи в життя «Закон» про автокефалію, І. Липа скликав у Києві Собор єпископів, на який прибуло лише 6 осіб – один архієпископ і п'ять єпископів-вікаріїв [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 16, арк. 86]. Собор, беручи до уваги проголошення автокефалії Української Церкви, визнав за необхідне не чинити перешкод і зі свого боку докласти зусиль для утворення нового органу Української Церкви. Оскільки Собор ухилився від призначення членів в Український Церковний Синод, бо хотів знати думку Московського патріарха або принаймні митр. Антонія, що перебував на засланні [Липа І, 1927, с. 98]. Міністр культів неодноразово особисто відвідував архієп. Агапіта Вишневецького та архієп. Юрія Ярошевського, щоб уплинути на них [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 3, спр. 11, арк. 16].

Причиною такої поспішності у справі організації вищого церковного органу для УПЦ, мабуть, послужило повідомлення про те, що митрополит Херсонський Платон Рождественський, який таємно утік із Києва, організував в Одесі Вище Церковне Управління і надіслав «Відозву» до всіх православних єпископів в Україні. Ця подія відбулася 7 січня 1919 р. [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 21, арк. 25]. Окрім того, в Києві, як уже було зазначено, утворилась «Контора Собору Єпископів». Виникла колізія влади, тому архієп. Агапіт звернувся до Міністерства Культів із проханням вжити заходів для припинення розрухи й анархії в Українській Церкві [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 49, арк. 38 зв.].

Проте, незважаючи на все це, справа з утворенням Синоду затягувалась. З наближенням до Києва більшовиків єпископи все більше виявляли свою неприхильність як до самого Синоду, так і до автокефалії Української Церкви. І лише після того як у цю справу втрутився член Директорії П. Андрієвський [Липа І., 1927, с. 98], єпископи змушені були дати згоду на утворення Синоду, однак відмовились призначити туди членів зі свого складу [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 16, арк. 86]. Тому міністр культів звернувся до Директорії з проханням при-

значити в Синод зі складу єпископату Агапіта Вишневського, архиєпископа Катеринославського, і Юрія Ярошевського, архиєпископа Мінського, а також додатково кооптувати в Синод Діонісія Валединського, єпископа Крем'янецького. До складу Синоду І. Липа просив призначити також представників від духовенства: прот. В. Липківського, свящ. М. Крамаренка і дяк. О. Дурдуківського. Кандидатів у члени Синоду від мирян міністр культів просив призначити від себе [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 16, арк. 86].

Окрім цього, єпископи, що погодились увійти до складу Синоду, обумовили свою згоду із заміною назви «Синод» на «Всеукраїнська Вища Освященна Рада» [Ігнатуша О., 1993, с. 74]. Причиною такого прохання, на думку автора, був погляд тодішнього єпископату України на представницький склад Синоду як єпископську корпорацію. Саме такий Синод було утворено рішенням Всеросійського Церковного Собору [Ципін В., 1997, с. 249] та заплановано створити рішенням Всеукраїнського Церковного Собору [Йосифчук М., 2001, с. 87]. Орган, у який повинні були входити єпископи, клірики й миряни, мав носити іншу назву «Вища Церковна Рада» [Ципін В., 1997, с. 249]. Проте, як відомо, до складу Синоду до 1917 р., окрім єпископату, входили на рівних правах представники від білого духовенства – протопресвітер армії і флоту, а від мирян – оберпрокурор [Ципін В., 1997, с. 239], який фактично керував засіданнями Синоду.

23 січня 1919 р. рішенням Директорії УНР на прохання І. Липи було прийнято постанову про зміну назви «Церковний Синод» на «Всеукраїнська Вища Освячена Церковна Рада» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 15, арк. 22], а також про призначення у склад цієї Ради архиєп. Агапіта, прот. В. Липківського, свящ. М. Крамаренка, дяк. О. Дурдуківського і від військового духовенства свящ. А. Матіюка [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 16, арк. 91]. Цю постанову підписали всі члени Директорії УНР, окрім її Голови В. Винниченка.

Згодом до складу Ради увійшли також один із лідерів Кирило-Мефодіївського Братства свящ. П. Тарнавський і єп. Діонісій Валединський [Андрусішин Б., 1997, с. 48]. Однак пропозицію виключити до складу Ради архиєп. Юрія Ярошевського не було затверджено Директорією УНР, оскільки цей владика очолював іноземну єпархію – Мінську [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 48, арк. 7 зв.]. Саме цього дня – 23 січня 1919 р. постановою Директорії УНР було відновлено юрисдикцію архиєп. Юрія над пів-

денними повітами Мінщини, які були вилучені з-під його влади гетьманським урядом ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 3, спр. 11, арк. 27].

27 січня 1919 р. було затверджено у складі Української Вищої Освяченої Церковної Ради трьох представників від мирян: Уманського, Левицького, Табрухіна [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 48, арк. 9 зв.]. Таким чином основний склад Ради за участю єпископату, клиру й мирян було сформовано.

Засідання Ради почалися зразу ж після її утворення. Із архівних джерел відомо про надсилання офіційних запрошень до архиеп. Агапіта, прот. В. Липківського, свящ. М. Крамаренка, свящ. А. Матіюка і дяк. О. Дурдуківського прийти 25 січня 1919 р. о 1 годині на «засідання в помешкання Міністерства Ісповідань» [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 48, арк. 8–8 зв.].

Щодо дати зібрання Ради в сучасних українських істориків є істотні розходження. Так Б. Андрусишин вважає, що воно відбулось 26 січня 1919 р. [Андрусишин Б., 1997, с. 45], однак О. Ігнатуша висуває дещо інше припущення: «1-е засідання Ради відбулось у переддень відступу Директорії з Києва» [Ігнатуша О., 1993, с. 74]. Про день відступу Директорії з Києва теж немає точних даних в українських істориків, тому дата цієї події коливається від 1 до 5 лютого [34, с. 48; 36, с. 87; 41, с. 521; 43, т. 5, с. 150].

Таким чином, зібрання Ради відбулось наприкінці січня – напочатку лютого 1919 р. Тому автор категорично не погоджується з думкою Б. Андрусишина, що було лише одне засідання Ради [Андрусишин Б., с. 45].

Про працю «Ради-Синоду» не залишилось докладних відомостей, лише відомо, що архиеп. Агапіт подав до Міністерства Культів перший журнал засідання [Липа І., 1927, с. 98]. Однак роботу цього органу перервав більшовицький наступ на Київ. Ще напередодні цих подій міністр культів І. Липа на засіданні уряду висловив побажання евакуювати з Києва і Український Синод. Однак більшість міністрів, які належали до лівих партій (тобто УСДРП. – авт.), виступили проти цього. Так Українська Вища Освячена Рада була залишена в Києві, а у зв'язку з приходом сюди більшовиків припинила своє існування. Як стало відомо з архівних і документальних джерел, її члени не залишились у Києві, а самотужки, без підтримки евакуаційних органів поїхали зі столиці. Архиеп. Агапіт і еп. Діонісій від'їхали у свої єпархії – Катеринославську й Волинську. Щодо духовенства і мирян, то вони майже всі опинились у Кам'янці-Подільському, де знову почали активну церковно-державну діяльність [Йосифчук М., 2001, с. 88].

Окрім Міністерства Культів, церковними справами заопікувалися також делегати Трудового Конгресу, який засідав у Києві з 23 по 28 січня 1919 р. [Жуковський А., Субтельний О., 1992, с. 87]. Відомо, що селянський з'їзд у Вінниці дав своїм делегатам на Конгрес наказ вимагати автокефалії Церкви й богослужіння українською мовою [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 17, арк. 2]. Тому не випадковим є виступ на Конгресі «групи селян та інтелігенції», які схвально оцінили питання про відокремлення Церкви від держави. Однак щодо вирішення цього великої ваги державного акту, то «необхідно негайно українізувати і демократизувати Православну Церкву» [Трудовий конгрес, 1919, с. 3]. Делегати зазначали, що духовенство на місцях цілком позитивно ставиться до ідеї української державності та автокефалії Української Церкви, веде боротьбу проти русифікаторських і монархічних тенденцій у Церкві [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 17, арк. 5].

У державних справах Конгрес висловив свою довіру та подяку Директорії УНР за її працю [Стахів А., 1966, т. 6, с. 22]. При цьому 28 січня 1919 р. на останньому засіданні було закликано до виконання своїх обов'язків присутніх у Відні членів Директорії — П. Андрієвського, Ф. Швеця і А. Макаренка, і зазначено, що кожний член Директорії особисто не може робити сепаратних виступів державного характеру без згоди решти членів [ЦДАВО-ВУ, ф. 1429, оп. 5, спр. 1, арк. 1–1 зв.]. На цьому, власне, робота Трудового Конгресу закінчилась.

За умов наступу більшовицьких військ Директорія УНР разом з урядом 2 лютого 1919 р. змушена була залишити Київ і переїхати до Вінниці [Жуковський А., Субтельний О., 1992, с. 87]. Директорія покидала Київ в часи глибокої анархії та зневіри. Шукаючи допомоги в боротьбі з більшовиками, вона звернулася до Антанти, яка поставила рішучу вимогу усунути з державних посад В. Винниченка, С. Петлюру і В. Чехівського, а також звільнити з в'язниць гетьманських міністрів і владик Антонія та Євлогія [Полонська-Василенко Н., 1993, т. 2, с. 521]. Незважаючи на позицію Голови РНМ УНР В. Чехівського, який був противником війни з більшовиками [Литвин С., 2000, с. 154], більшість членів уряду зайняли антибільшовицьку позицію, шукаючи порозуміння з Антантою.

У зв'язку з цим 9 лютого 1919 р. ЦК УСДРП за участю В. Винниченка і В. Чехівського вирішив відкликати своїх представників із Директорії й Ради Народних Міністрів УНР [Стахів А., 1965, т. 5, с. 140–141]. 11 лютого 1919 р. В. Винниченко зрікся головування в Директорії [Жуковський А., Субтельний О., 1992, с. 88],

а В. Чехівський змушений був піти з посади Голови РНМ. Щоб полегшити переговори з Антантою, С. Петлюра, який перебрав на себе обов'язки Голови Директорії УНР, 11 лютого 1919 р. виїшов зі складу УСДРП [Мазепа І., 1950, т. 1, с. 105].

На вимогу тієї ж Антанти 13 лютого 1919 р. було сформовано несоціалістичний уряд С. Остапенка [Українська Народна Республіка, 1980, с. 8]. До кабінету запрошено поміркованих українських діячів: І. Огієнка, Є. Архипенка, О. Шаповала та ін. [Полонська-Василенко Н., 1993, с. 521]. При своїх обов'язках, незважаючи на зміну уряду, залишився і міністр культів І. Липа. Останній, однак, у своїх спогадах відзначав, що «з виїздом з Києва робота в масштабі державному в моєму міністерстві закінчилась» [Липа І., 1927, с. 99]. Проте, наскільки відомо, 25 лютого 1919 р. РНМ розглядала внесений міністром культів проект постанови про тимчасові штати духовних консисторій. Після обговорення документ повернули на доопрацювання, і лише 17 квітня 1919 р. його було ухвалено [Закон про штати ДК, 1919, с. 259].

Після поразки й відступу з України військ Антанти уряд С. Остапенка втратив сенс у своєму існуванні, і 9 квітня 1919 р. Директорія створила у Рівному новий уряд, очолений Б. Мартосом (УСДРП) та сформований із членів УСДРП і УПСР [Жуковський А., Субтельний О., 1992, с. 88]. Тоді ж було реорганізовано й саму Директорію УНР. Відтепер вона мала складатись із С. Петлюри, А. Макаренка, одного представника від ЗУНР та двох представників від УСДРП і УПСР [Полонська-Василенко Н., 1993, т. 2, с. 524].

На відміну від своїх попередників, Б. Мартос щодо церковних справ не знаходив потрібного розуміння. Йому, як і іншим міністрам від УСДРП, здавалось, що справа Української Церкви не заслуговує на велику увагу. 25 квітня 1919 р. на засіданні кабінету, яке проходило під головуванням Б. Мартоса, міністр праці вніс пропозицію про ліквідацію Міністерства Культів і передання його повноважень Міністерству Внутрішніх Справ, як це було за часів Центральної Ради, проте обговорення цього питання відклали і більше до нього не поверталися [Андрусишин Б., 1997, с. 34].

Наприкінці червня – на початку липня 1919 р. більшовики відтиснули Армію УНР до околиць Кам'янця-Подільського. У той же час на заході поляки захопили Галичину й частину Волині. Осередком політичного та військового життя став Кам'янець-Подільський. Тут також зосередилась опозиція про-

ти соціалістичного уряду Б. Мартоса. До опозиції належали видатні діячі: В. Біднов, І. Огієнко, М. Куреленко, В. Приходько та ін. [Полонська-Василенко Н., т. 2., 1993, с. 524]. Однак боротьба велась не у формі військових заколотів, а у вигляді політичних дискусій. Крім того, з липня 1919 р. у Кам'янці перебував ще й уряд ЗУНР. Диктатор Галичини Є. Петрушевич увійшов до складу Директорії [Жуковський А, Субтельни О, 1992, с. 89], але він, щоправда, завідував лише справами Галичини. Між УСДРП і УПСР було досягнуто домовленості щодо форми влади. Після цього 27 серпня 1919 р. проведено реорганізацію уряду. Його очолив 28 серпня 1919 р. Ісаак Мазепа [УНР, 1980, с. 8] за участю членів УСДРП, УПСР і двох позапартійних [Жуковський А., Субтельний О., с. 90].

Міністр культів І. Липа ще 14 червня 1919 р. змушений був подати у відставку [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 67, арк. 58], не без впливу крайніх соціалістів. Протягом усього подальшого урядування Б. Мартоса посада міністра культів залишалась вакантною. Обов'язки міністра культів тимчасово виконував з 15 червня по 27 серпня 1919 р. К. Миронович [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 174, арк. 2, 5 зв.], а потім – П. Сікорський, упродовж лише однієї доби – 27 серпня 1919 р. [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 174, арк. 5 зв.].

К. Миронович, попри своє нестійке становище в уряді, займався досить активною діяльністю. Так, 19 липня 1919 р. було видано наказ до Подільської Духовної Консисторії з вимогою українізації всього діловодства [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 33, арк. 1]. Таке прохання 4 серпня 1919 р. було подано до єпископа Подільського Пимена (Пегова), де, окрім загальної вимоги перевести все церковне діловодство в єпархії на українську мову, висловлено побажання, щоб і проповіді на богослужіннях теж виголошувались українською мовою [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 33, арк. 3]. Не задовільняючись цим наказом, в/о міністра культів просить 13 серпня 1919 р. єп. Пимена повідомити йому, що той зробив у справі втілення Законів Директорії УНР від 1 січня 1919 р. про державну мову в УНР і автокефалію УПЦ [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 33, арк. 12]. Того ж дня, 13 серпня 1919 р. К. Миронович просить єп. Пимена вислати йому всі печатки і штампи російською мовою [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 33, арк. 13]. Наказ в/о міністра культів було виконано, як не дивно, зразу ж наступного дня, коли з Консисторії до Міністерства надіслано 4 штампи і 2 печатки російською мовою [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072,

оп. 1, спр. 33, арк. 14]. 16 серпня 1919 р. єп. Пимен повідомив К. Мироновичу, що ще 9 серпня 1919 р. надав через Консисторію розпорядження духовенству Подільської єпархії про ведення всього діловодства державною мовою. Насправді ж, як показала реальність, і Консисторія, і парафії Подільської єпархії далі користувалися в діловодстві російською мовою [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 33, арк. 16, 22].

Окремо стало відомо, що єп. Пимен переслідував «християн української національності», забороняючи вживати на богослужіннях українську вимову церковнослов'янської мови [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 1, спр. 33, арк. 10]. Тому ще 22 липня 1919 р. в Кам'янці-Подільському під головуванням В. Чехівського відбулися загальні збори Міністерства Культів і Кирило-Мефодіївського Братства, на яких розглядався план влади та громадськості у справах українізації Церкви [Андрусішин Б., 1997, с. 48].

Власне ці події спричинили призначення нового міністра та офіційну назву державного органу з релігійних питань в уряді Директорії УНР.

Висновки

1. На основі наведених вище архівних і друкованих документів автор категорично не погоджується з інформацією В. Біднова, що Міністерство Культів протягом 9 місяців свого життя (січень – серпень 1919 р.) зовсім не виявляло ознак діяльності [ЦДАВО-ВУ, ф. 1072, оп. 2, спр. 166, арк. 38]. Саме в цей час робились спроби налагодити функціонування державних органів у справі автокефалії Української Православної Церкви, а також підготовлено низку законопроектів для вирішення важливих церковних проблем.

2. Міністерство Культів Директорії УНР все-таки мало реальну владу, особливу в січні 1919 р., за урядування І. Липи, й намагалось проводити політику, із якою вимушений був рахуватися навіть проросійський єпископат в Україні.

3. Міністр Іван Липа провадив досить активну та рішучу діяльність щодо українізації не лише державного апарату, але й намагався провести українізацію діловодства в органах управління Православної Церкви в Україні.

4. Слід справедливо визнати, що в діяльності Міністерства Культів Директорії УНР часто простежувалися дії, які суперечили вимогам соборності й канонічності, зокрема щодо невтручання держави у внутрішні справи Церкви.

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВИЩИХ ОРГАНІВ І УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ (ЦДАВО – ВУ)**

Фонд 1065. Рада Народних Міністрів УНР. 1918–1923 рр.

Опис 1.

1. Справа № 3. Журнал засідань Ради Народних Міністрів УНР. 15 грудня 1918 р. – 11 січня 1919 р. 36 Арк.

Фонд 1072. Міністерство Ісповідань УНР. 1918–1922 рр.

Опис 1.

2. Справа № 3. Протоколи засідань Ради Міністра Ісповідань УНР. 17 вересня – 8 листопада 1919 р. 81 Арк.
3. Справа № 15. Бюлетні та накази Міністерства праці, торгу і промисловості та Ісповідань 13 грудня 1918 р. – 24 січня 1919 р. 74 Арк.
4. Справа № 16. Бюлетні Міністерства Ісповідань. Списки губернських і повітових старост. Огляд діяльності комісій при Вченому Комітеті. Накази по Міністерству Ісповідань. Перелік газет, що надходять до міністерства. 13 жовтня 1918 р. – 25 січня 1919 р. 100 Арк. 11.
5. Справа № 17. Щоденник інформаційного бюро. Вирізки газет: «Україна», «Нова рада», «Робітнича газета», «Народна воля» та ін. 1919 р. 16 Арк.
6. Справа № 20. Листування з розпорядчим відділом про участь духовенства в улаштуванні національних свят згідно з обіжником Міністерства Ісповідань. 17 травня 1918 р. – 21 січня 1919 р. 5 Арк.
7. Справа № 21. Листування з розпорядчим відділом департаменту Православної Церкви та відомості про склад єпископів на Україні. 3 вересня 1918 р. – 23 січня 1919 р. 27 Арк.
8. Справа № 24. Листування з розпорядчим відділом департаменту Православної Церкви про призначення священників, згідно з проханням парафіян. 26 квітня 1918 р. – 21 січня 1921 р. 33 Арк.
9. Справа № 33. Листування розпорядчого відділу з Подільською Духовною Консисто́рією та єпископом Пименом про обов'язкове користування українською мовою в церковному діловодстві та при відправах служби. 24 липня – 24 жовтня 1919 р. 45 Арк.
10. Справа № 46. Скарги парафіян України на церковнослужителів та єпархіальну владу. 22 червня 1918 р. – 30 січня 1919 р. (79 Арк.).
11. Справа № 48. Реєстр вихідних документів департаменту Православної Церкви. 1–27 січня 1919 р. 9 Арк.
12. Справа № 49. Реєстр вихідних документів по департаменту Православної Церкви. 1 січня – 1 березня 1919 р. 41 Арк.
13. Справа № 55. Відомість про кількість єпархій в Українській Народній Республіці. 5 квітня 1918 р. – 11 січня 1919 р. 5 Арк.
14. Справа № 67. Накази та обіжники по Міністерству Ісповідань. Списки духовних шкіл та осіб, що керують ними. 29 березня 1918 р. – 27 січня 1919 р. 188 Арк.
15. Справа № 84. Листування з фінансовим відділом в організаційно-господарських справах, запрошення на засідання Вченого Комітету його комісії. Думка комітету про його завдання в розробленні церковно-історичних та богословських наук у зв'язку із заснуванням Української академії наук. Проект кошторису вченого комітету на 1919 р. Список церков та штатного духовенства по Чернігівській, Балтській та Харківській губерніях. 11 липня 1918 р. – січня 1919 р. 152 Арк.
16. Справа № 93. Обіжник Міністерства Ісповідань про користування в діловодстві українською мовою. 25 січня 1919 р. 2 Арк.
17. Справа № 112. Закон Ради Міністрів УНР про зміну духовних консисторій на єпархіальні церковні ради. Проект тимчасового статуту православної парафії. Статут Міністерства Ісповідань вищого управління Української Православної

Церкви та положення про благочинні округи, про службу українською мовою. 29 червня 1920 р. (25 Арк.).

18. Справа №166. Историчний нарис В. Біднова про церковну справу на Україні, українських єпископів, організацію церковних братств. 10 січня 1921 р. 62 Арк.

Опис 2

19. Справа № 174. Накази по Міністерству Ісповідань. 1922 р. 21 Арк.

Опис 3.

20. Справа № 11. Листування з департаментами загальних справ з організаційно-господарських питань, проект положення про Головноуповноваженого з улаштування біженців. Наказ Головної Управи військ про відновлення губернських, повітових та місцевих комендатур, інструкція комендантам. 2 вересня 1918 р. – 1 березня 1919 р. 180 Арк.

Фонд 1429. Канцелярія Директорії УНР. 1918–1922 рр.

Опис 2.

21. Накази та копії наказів, інструкції законів Директорії та Головного отамана військ УНР. 19 грудня 1918 р. – 11 лютого 1920 р. 63 Арк.

Опис 5.

22. Справа № 1. Статут Директорії. 1919 р. 2 Арк.

Фонд 3696. Міністерство закордонних справ УНР. 1918–1924 рр.

Опис 1.

23. Справа № 59 Прохання установ і окремих осіб про видачу їм довідок, посвідчень на особу, списки іноземних представництв. 17 грудня 1918 р. – жовтень 1919 р. 30 Арк.

ДРУКОВАНІ ДЖЕРЕЛА:

24. Закон про вищий уряд Української Автокефальної Православної Соборної Церкви // Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. № 1. С. 3.
25. Закон про тимчасові штати Духовних Консисторій // Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. № 34. С. 259.
26. Липа І. Як я пішов у революцію. Уривок із щоденника // Календаральманах «Дніпро» на 1928 рік. Львів, 1927. С. 95–97.
27. Мазепа І. Україна в очній бурі й революції 1917–1921 рр.: У 3 т. Вид. «Прометей», 1950–1951. (Ч. 1. 245 с.; Ч. 2. 246 с.; Ч. 3. 220 с.).
28. Постанова про відкриття в розпорядження Міністерства Ісповідань кредиту в сумі 90 000 крб. на видання тижневика «Віра і Держава» // Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. № 4. С. 20.
29. Трудовий Конгрес // Трибуна. 1919. № 27. С. 3.
30. Українська Народна Республіка. Уряди УНР на Батьківщині й в екзилі. Pril., 1980. 15 с.:іл. (Ukrainira exiliana, № 3).

Література:

31. Андрусишин Б. Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (Доба Директорії УНР): навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Либідь, 1997. С. 4.
32. Ар'єв В., Йосифчук М., прот. Порівняльний аналіз програм українських партій та громадських діячів щодо статусу Православної Церкви в Україні на поч. XX–XXI ст. // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів VI Міжнародної конференції. Київ, 2016. С. 808–821.

33. Брайчевський М. Конспект з історії України: навчальний посібник для середніх шкіл. Київ: ВПЦі «Знання», 1993. 208 с.
34. Визвольна боротьба українського народу 1917–1921 рр. (2-е виправлене видання). Лондон: Об'єднання бувших українців, 1950. 51 с.
35. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. Вид. Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. Т. 4. Ч. 1. 384 с.
36. Жуковский А., Субтельный О. Нарис історії України. Львів: Вид. Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, 1992. 230 с.
37. Йосифчук М., свящ. Проблема автокефалії Української Православної Церкви в часи правління Директорії Української Народної Республіки у 1918–1922 рр. Дис. канд. богосл. наук. Київ, 2001. 224 с.
38. Ігнатуша О. Українська Автокефальна Православна Церква (1917–1930 рр.): Дис... канд. істор. наук: 07.00. 02. / Харківський Університет. Харків, 1993. 255 с.
39. Литвин С. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу. (1917–1926). Історіографічний та джерелознавчий аспекти: 07.00.06: Дис. докт. істор. наук. Київ, 2000. 448 с.
40. Нагаевський І. Історія Української держави двадцятого століття. К.: Вид. «Український письменник», 1993. 414 с.
41. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. К: Либідь, 1993 Т. 2. 606 с.
42. Савчук В., Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді: У 4 т. Вінніпег: Видавничка Спілка «Екклесія», 1984–1989. (Т. 1. 616 с., Т. 2. 784 с., Т. 3. 728 с., Т. 4. 831 с.).
43. Стародуб А. Проблема статусу Російської Православної Церкви в Україні в 1918–1921 рр. // Просемінарії: Історія Церкви, науки і культури. Київ, 1998. Вип. 2. С. 202–212.
44. Стахів А. Україна в добі Директорії УНР: У 7 т. Скрантон: Наукова Історична Бібліотека, 1964–1966 (Т. 1. 276 с.; Т. 2. 248 с.; Т. 3. 276 с.; Т. 4. 353 с.; Т. 5. 248 с.; Т. 6. 247 с.; Т. 7. 431 с.)
45. Ульяновський В. І. Церква в Українській державі 1917–1920 рр. (Доба Української Центральної Ради): навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Либідь, 1997. 200 с.
46. Цыпин В., протоиерей. История Русской Церкви 1917–1997 гг. М.: Изд. Средненского монастыря, 1997. 831с.

**TSENTRALNYI DERZHAVNYI ARKHIV
VYSHCHYKH ORHANIV I UPRAVLINNIA UKRAINY (TSDAVO – VU)**

Fond 1065. Rada Narodnykh Ministriv UNR. 1918 – 1923 rr.

Opys 1.

1. Sprava № 3. Zhurnal zasidan Rady Narodnykh Ministriv UNR. 15 hrudnia 1918 r. – 11 sichnia 1919 r. 36 Ark.

Fond 1072. Ministerstvo Ispovidan UNR. 1918 – 1922 rr.

Opys 1.

2. Sprava № 3. Protokoly zasidan Rady Ministra Ispovidan UNR. 17 veresnia – 8 lystopada 1919 r. 81 Ark.
3. Sprava № 15. Biuletni ta nakazy Ministerstva pratsi, torhu i promyslovosti ta Ispovidan 13 hrudnia 1918 r. – 24 sichnia 1919 r. 74 Ark.
4. Sprava № 16. Biuletni Ministerstva Ispovidan. Spysky hubernskykh i povitovykh starost. Ohliad diialnosti komisii pry Vchenomu Komiteti. Nakazy po Ministerstvu Ispovidan. Perelik hazet, shcho nadkhodiat do ministerstva. 13 zhovtnia 1918 r. – 25 sichnia 1919 r. 100 Ark. 11.

5. Sprava № 17. Shchodennyk informatsiinoho biuro. Vyrizky hazet: "Ukraina", "Nova rada", "Robitnycha hazeta", "Narodna volia" ta in. 1919 r. 16 Ark.
6. Sprava № 20. Lystuvannia z rozporiadchym viddilom pro uchast dukhovenstva v ulashtuvanni natsionalnykh sviat zghidno obizhnyka Ministerstva Ispovidan. 17 travnia 1918 r. – 21 sichnia 1919 r. 5 Ark.
7. Sprava № 21. Lystuvannia z rozporiadchym viddilom departamentu pravoslavnoi tserkvy ta vidomosti pro sklad yepyskopiv na Ukraini. 3 veresnia 1918 r. – 23 sichnia 1919 r. 27 Ark.
8. Sprava № 24. Lystuvannia z rozporiadchym viddilom departamentu pravoslavnoi tserkvy pro pryznachennia sviashchenykv, zghidno prokhannia parafiiian. 26 kvitnia 1918 r. – 21 sichnia 1921 r. 33 Ark..
9. Sprava № 33. Lystuvannia rozporiadchoho viddilu z Podilskoiu Dukhovnoiu Konsystoriiieu ta yepyskopom Pymenom pro oboviazkove korystuvannia ukrainskoiu movoiu v tserkovnomu dilovodstvi ta pry vidpravakh sluzhby. 24 lypnia – 24 zhovtenia 1919 r. 45 Ark.
10. Sprava № 46. Skarhy parafiiian Ukrainy na tserkovnosluzhyteliv ta yeparkhialnu vladu. 22 chervnia 1918 r. – 30 sichnia 1919 r. (79 Ark.).
11. Sprava № 48 Reiestr vykhidnykh dokumentiv departamentu pravoslavnoi tserkvy. 1 – 27 sichnia 1919 r. 9 Ark.
12. Sprava № 49. Reiestr vykhidnykh dokumentiv po departamentu pravoslavnoi tserkvy. 1 sichnia – 1 bereznia 1919 r. 41 Ark.
13. Sprava № 55. Vidomist pro kilkist yeparkhiu v Ukrainskii Narodnii Respublitsi. 5 kvitnia 1918 r. – 11 sichnia 1919 r. 5 Ark.
14. Sprava № 67. Nakazy ta obizhnyky po Ministerstvu Ispovidan. Spysky dukhovnykh shkil ta osib keruiuchykh nymy 29 bereznia 1918 r. – 27 sichnia 1919 r. 188 Ark.
15. Sprava № 84. Lystuvannia z finansovym viddilom v orhanizatsiino-hospodarskykh spravakh, zaproshennia na zasidannia Vchenoho Komitetu yoho komisii. Dumka komitetu pro yoho zavdannia v rozrobleni tserkovno-istorychnykh ta bohoslovskykh nauk v zviazku z zasnuvanniam Ukrainskoi Akademii nauk. Proekt koshtorysu vchenoho komitetu na 1919 r. Spysok tserkov ta shtatnoho dukhovenstva po Chernihivskii, Baltskii ta Kharkivskii huberniiah. 11 lypnia 1918 r. – sichnia 1919 r. 152 Ark.
16. Sprava № 93. Obizhnyk Ministerstva Ispovidan pro korystuvannia v dilovodstvi ukrainskoiu movoiu. 25 sichnia 1919 r. 2 Ark.
17. Sprava № 112. Zakon Rady Ministriv UNR pro zminu dukhovnykh konsystorii na yeparkhialni tserkovni rady. Proekt tymchasovoho statutu pravoslavnoi parafii. Statut Ministerstva Ispovidan vshchoho upravlinnia Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy ta polozhennia pro blahochnni okruhy, pro sluzhbu ukrainskoiu movoiu. 29 chervnia 1920 r. (25 Ark.).
18. Sprava № 166. Istorychni narys V. Bidnova pro tserkovnu spravu na Ukraini, ukrainskykh yepyskopiv, orhanizatsiiu tserkovnykh bratstv. 10 sichnia 1921 r. 62 Ark.

Opys 2

19. Sprava № 174. Nakazy po Ministerstvu Ispovidan. 1922 r. 21 Ark.

Opys 3.

20. Sprava № 11. Lystuvannia z departamentamy zahalnykh sprav z orhanizatsiino-hospodarskykh pytan, proekt polozhennia pro Holovnoupovnovazhenoho po vlashtuvanni bizhintsiv. Nakaz Holovnoi Upravy viisk pro vidnovlennia hubernskykh povitovykh ta mistsevykh komendatur, instruktisia komendantam. 2 veresnia 1918 r. – 1 bereznia 1919 r. 180 Ark.

Fond 1429. Kantseliariia Dyrektorii UNR. 1918 – 1922 rr.**Opys 2.**

21. Nakazy ta kopii nakaziv, instruksii zakoniv Dyrektorii ta Holovnoho otamana viisk UNR. 19 hrudnia 1918 r. – 11 liutoho 1920 r. 63 Ark.

Opys 5.

22. Sprava № 1. Statut Dyrektorii. 1919 r. 2 Ark.

Fond 3696. Ministerstvo zakordonnykh sprav UNR. 1918 – 1924 rr.**Opys 1.**

23. Sprava № 59 Prokhannia ustanov i okremykh osib pro vydachu yim dovidok, posvidchen na osobu, spysky inozemnykh predstavnytstv. 17 hrudnia 1918 r. – zhovten 1919 r. 30 Ark.

DRUKOVANI DZHERELA:

24. Zakon pro vyshchyi uriad Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Sobornoj Tserkvy // Vistnyk derzhavnykh zakoniv dlia vsikh zemel Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. 1919. № 1. S. 3.
25. Zakon pro tymchasovi shtaty Dukhovnykh Konsystorii // Vistnyk derzhavnykh zakoniv dlia vsikh zemel Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. 1919. № 34. S. 259.
26. Lypa I. Yak ya pishov u revoliutsiiu. Uryvok iz shchodennyka // Kalendar-almanakh "Dnipro" na 1928 rik. Lviv, 1927. S. 95–97.
27. Mazepa I. Ukraina v ochnoi buri y revoliutsii 1917–1921 rr.: U 3 t. Vyd. "Prometei", 1950–1951. (Ch. 1. 245 s.; Ch. 2. 246 s.; Ch. 3. 220 s.).
28. Postanova pro vidkryttia v rozporiadzhennia Ministerstva Ispovidan kredytu v sumi 90 000 krb. na vydannia tyzhnevnyka "Vira i Derzhava" // Visnyk derzhavnykh zakoniv dlia vsikh zemel Ukrainskoi Narodnoi Respubliky. 1919. № 4. S. 20.
29. Trudovyi Konhres // Trybuna. 1919. № 27. S. 3.
30. Ukrainka Narodna Respublika. Uriady UNR na Batkivshchyni y v ekzyli. Rril., 1980. 15 s.: il. (Ukrainira exiliana, № 3).

Literatura:

31. Andrusyshyn B. Tserkva v Ukrainii derzhavi 1917–1920 rr. (Doba Dyrektorii UNR): navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh zakladiv osvity. K.: Lybid, 1997. S. 4
32. Arieiev V., Yosyfchuk M., prot. Porivnialnyi analiz prohram ukrainskykh partii ta hromadskykh diiachiv shchodo statusu Pravoslavnoi Tserkvy v Ukraini na poch. XX–XXI st. // Pravoslavia v Ukraini: Zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi konferentsii. K., 2016. S. 808–821.
33. Braichevskiy M. Konspekt z istorii Ukrainy: navchalnyi posibnyk dlia serednykh shkil. K.: VPTs "Znannia", 1993. 208 s.
34. Vyzvolna borotba ukrainskoho narodu 1917–1921 rr. (2-e vypravlene vydannia) – London: Obiednannia buvshykh ukraintsiv, 1950. 51 s.
35. Vlasovskiy I. Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy: U 4. t., 5 kn. Vyd. Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu, 1998. T. 4. Ch. 1. 384 s.
36. Zhukovskiy A., Subtelnyi O. Narys istorii Ukrainy. Lviv: Vyd. Naukovoho tovarystva im. T. H. Shevchenka, 1992. 230 s.
37. Yosyfchuk M., sviashch. Problema avtokefalii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy v chasy pravlinnia Dyrektorii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky u 1918–1922 rr. Dys. kand. bohosl. nauk. K., 2001. 224 s.
38. Ihnatusha O. Ukrainka Avtokefalna Pravoslavna Tserkva (1917–1930 rr.): Dys... kand. istor. nauk: 07.00. 02. / Kharkivskiy Universytet. X., 1993. 255 s.
39. Lytvyn S. Symon Petliura u natsionalno-vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu. (1917–1926). Istoriohrafichni ta dzhereloznavchyi aspekty: 07.00.06: Dys. dokt. istor. nauk. K., 2000. 448 s.

40. Nahaievskiy I. Istoriiia Ukrainskoi derzhavy dvadtsiatoho stolittia. K.: Vyd. "Ukrainskyi pysmennyk", 1993. 414 s.
41. Polonska-Vasylenko N. Istoriiia Ukrainy: U 2 t. K: Lybid, 1993. T. 2. 606 s.
42. Savchuk V., Mulyk-Lutsyk Yu. Istoriiia Ukrainskoi Hreko-Pravoslavnoi Tserkvy v Kanadi: U 4 t. Vinipeh: Vydavnycha Spilka "Eklesiia", 1984–1989. (T. 1. 616 s., T. 2. 784 s., T. 3. 728 s., T. 4. 831 s.).
43. Starodub A. Problema statusu Rosiiskoi Pravoslavnoi Tserkvy v Ukraini v 1918–1921 rr. // Proseminarii: Istoriiia Tserkvy, nauky i kultury. K., 1998. Vyp. 2. S. 202–212.
44. Stakhiv A. Ukraina v dobi Dyrektorii UNR: U 7 t. Skrenton: Naukova Istorychna Biblioteka, 1964–1966. (T. 1. 276 s.; T. 2. 248 s.; T. 3. 276 s.; T. 4. 353 s.; T. 5. 248 s.; T. 6. 247 s.; T. 7. 431 s.)
45. Ulianovskiy V. I. Tserkva v Ukrainskii derzhavi 1917–1920 rr. (Doba Ukrainskoi Tsentralnoi Rady): navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh zakladiv osvity. K. : Lybid, 1997. 200 s.
46. Тсырын V., protoyerei. Ystoria Russkoi Tserkvy 1917–1997 hh. M.: Yzd. Sretenskoho monastyria, 1997. 831s.